
GELLÉRFI GERGŐ

Idegenek a görög Rómában – Xenofóbia Iuvenalis szatíráiban

Iuvenalis költészetével kapcsolatban igen gyakran találkozunk a szakirodalomban a xenofóbia kifejezésével – a versek tartalmát és narrátorát illetően éppúgy, mint magára a költőre vonatkoztatva. Bár a fogalom használata anakronisztikusnak tűnhet ókori kontextusban, a kérdés vizsgálatát a nagyszámú szakirodalmi előfordulás mellett az is indokolja, hogy az életműben valóban szerepel egy, a xenofóbia fő vonásait magán viselő figura – csakhogy ez nem a szatírák narrátora, hanem a 3. szatíra központi alakja, az Umbriciusnak nevezett interlocutor, azaz fiktív beszélgetőpartner. Tanulmányomban azokat az érveket mutatom be, amelyek azt sugallják, hogy a narrátorral (és természetesen a költővel) ellentétben Umbricius az, akire Iuvenalis költeményeit illetően joggal használhatjuk a xenofób jelzőt.

Kulcsszavak: Iuvenalis, szatíra, xenofóbia

Aligha van antik szerző, akit oly gyakran „vádoltak meg” diszkriminációval, mint a Kr. u. 2. század első harmadának nagy társadalomkritikusa, a szatírákíró Iuvenalis. Verseit, narrátorát, s olykor magát a költőt is számos szakirodalmi szerző nevezi homofóbnak, mizoginnek, illetve xenofóbnak, sőt olykor a rasszizmus fogalma is előkerül vele kapcsolatban, amely jelenségek közös metszete egy adott csoport ellen irányuló, legalább részben irracionális alapú megkülönböztetés, félelem vagy gyűlölet.¹ A xenofóbiát illetően többen rámutatnak az idegenek – azaz ebben a

¹ A homofóbia „vádja” elsősorban a 2. és a 9., míg a nőgyűlöleté a 6. szatíra kapcsán hangzik el, ld. pl. FONE (2000: 54): “All this derision of *pathici* and *cinaedi* foreshadows some darker chapters in human history...”; BOND (1979: 418): “Cato and Juvenal both belonged to the same misogynistic tradition...”; BRAUND (2004: 230): “Juvenal’s satiric persona is the same angry extremist, with the addition of misogyny to his homophobia, chauvinism, and other bigotries.”

kontextusban az Itálián kívüli származású személyek – egyes csoportjainak ábrázolása közötti különbségre: elsősorban a birodalom keleti területről Rómába érkezők válnak az invektíva célpontjává.² De valóban az lenne az egyetlen lehetséges értelmezés, hogy a szatírákban egy idegenyűlölő narrátor³ hangját halljuk? Az alábbiakban ezt a kérdést járom körbe.

A konkrét szöveghelyek vizsgálata előtt röviden foglalkoznunk kell magával a xenofóbia fogalmával.⁴ A görög eredetű kifejezés szó szerint

² Ld. pl. WATTS (1976: 95): “But Juvenal’s xenophobia is not indiscriminating. For instance, the important passage in *Satire VIII* (112ff) shows some provincials sharply distinguished from others...”; ISAAC (2004: 421): “It is clear, at any rate, that Juvenal’s xenophobia focused on the immigrants from the eastern part of the empire, wherever they came from, while Gallia, Hispania, and Africa could evoke some admiration.”; COURTNEY (1980: 27): “His xenophobia is striking but not indiscriminate.”; KNOX-MCKEOWN (2013: 541): “Juvenal’s xenophobia is spectacular, a feature of his poetry that strikes modern readers with particular immediacy. It is not, however, universal – he expresses no prejudice against Gauls, Spaniards, and Africans, but he repeatedly attacks the Jews, Egyptians, and Greeks who are taking over Rome. Does this selective discrimination make it worse?” További szakirodalmi megnyilatkozások Iuvenalis (és/vagy a narrátor) feltételezett xenofóbiája kapcsán a teljesség igénye nélkül: HOPMAN (2003: 66): “In the context of the *Satires*, these connotations take on a precise meaning with regard to the strong xenophobia of Juvenal’s *persona* (or *personae*) and his view of the role of the Greeks in the decline of patronage.”; GEUE (2013): “Perhaps Juvenal’s famed xenophobia is alienating foreign scholarship.”; TENNANT (1999: 6): “There are good grounds for believing that Juvenal himself was in fact an embittered and impoverished client, a conservative and xenophobic reactionary and a contemptuous critic of a decadent and delinquent Roman elite.”; GREEN (1972: 241): “Juvenal’s xenophobia is not so much of the old-fashioned nationalist variety as that which we find in a trade unionist who sees his job threatened by immigrant labour. In this new urban rat-race he and his kind had either to compromise their principles, and beat the Greeks and freedmen at their own game, or go under.” Utóbbi észrevételhez ld. még lentebb WIMMER (1997: 17) megközelítését.

³ Az érintett szakaszokat az életmű egészének kontextusában vizsgáltam abból a megközelítésből kiindulva (ehhez ld. mindenekelőtt IDDENG [2000: 107–129]), hogy az életműben az első szatírától az utolsóig ugyanaz a narrátor beszél, s nem különböző *personák* szólalnak meg a különböző költeményekben – természetesen ettől függetlenül Iuvenalis feltételezett xenofóbiáját vizsgálva csakis e narrátor (avagy költői *persona*) tulajdonságait vizsgálhatjuk, s nem a szerzőt mint valós személyt.

⁴ Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a xenofóbia modern fogalmát és definícióit alkalmazhatjuk-e ókori kontextusban, ám jelen vizsgálat két szempontból is indokolható:

az idegenektől való félelmet jelent, s az egyszerűbb, „szótári” definíciók is ezt tükrözik. A vizsgálathoz ennél összetettebb megközelítést érdemes alkalmaznunk, mint például az alábbi, az UNESCO és az Európai Bizottság több dokumentumában is megjelenő meghatározás: „Olyan attitűdök, előítéletek és viselkedések, melyek elutasítanak, kizárnak és gyakran becsmérelnek személyeket abból a képzetből fakadóan, hogy nem tartoznak a közösséghez, társadalomhoz vagy nemzeti identitáshoz.”⁵ Bár a kifejezés eredetileg irracionális félelmet takart, a homofóbia fogalmának átalakulásához hasonlóan az újabb meghatározásokban a gyűlölet képze is megjelenik a félelem mellett, illetve helyett – az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosi Hivatala által megadott definíció például már erre fókuszál.⁶ Érdemes továbbá idéznünk az Andreas Wimmer *Explaining xenophobia and racism* c. tanulmányának összegzésében található megfogalmazást, mely szerint a xenofób diskurzus az államtól és a társadalomtól kapott gondviselésért zajló politikai küzdelem egy eleme.⁷ A meghatározásokat áttekintve a xenofóbia és a rasszizmus közötti különbséget mindenekelőtt úgy ragadhatjuk meg,⁸ hogy a xenofób személyben nem

egyrészt a xenofóbia úgymond „vádjának” számos szakirodalmi előfordulása szükségessé teszi annak bizonyítását vagy cáfolatát, másrészt e modern meghatározások egy elméleti keretet biztosíthatnak a satírák idegenképének vizsgálatához – s mint a következőkben rámutatok, újabb adalékokkal szolgálnak a 3. satíra értelmezéséhez.

⁵ “Attitudes, prejudices and behaviour that reject, exclude and often vilify persons, based on the perception that they are outsiders or foreigners to the community, society or national identity.” A meghatározás a 2001-ben Teheránban elfogadott *Declaration on Racism, Discrimination, Xenophobia, and Related Intolerance* című dokumentumból származik.

⁶ “Manifestations of xenophobia include acts of direct discrimination, hostility or violence and incitement to hatred.” (2013).

⁷ WIMMER (1997: 17): “an element of a political struggle about who has the right to be cared for by the state and society”.

⁸ Igaz ez akkor is, ha a rasszizmus fogalmát szélesebben értelmezve azt nemcsak a fizikai, hanem a pusztán származási alapú különbségekre is kiterjesztjük, ld. pl. *UN International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination* I.1.1: “any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life”.

az idegen pusztá léte vált ki félelmet és/vagy gyűlöletet, hanem az idegen jelenléte az ő közösségében, városában, hazájában; s egységes fogalmi meghatározás híján is világos, hogy a xenofób gondolatok és megnyilatkozások *per definitionem* valamilyen negatív attitűdöt is magukban hordoznak, azaz túlmutatnak a különbözőség pusztá felismerésén.⁹

Iuvenalis programversében, az 1. szatírában az idegenek két ízben is felkapaszkodott újjgazdagként jelennek meg:

cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi
Crispinus Tyrias umero revocante lacernas
ventilet aestivum digitis sudantibus aurum
nec sufferre queat maioris pondera gemmae... (1, 26–29)¹⁰

sed libertinus prior est. ‘prior’ inquit ‘ego adsum.
cur timeam dubitemve locum defendere, quamvis
natus ad Euphraten’ [...]
nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis... (1, 102–111)¹¹

A programvers egyik központi motívuma az alacsony sorból való felemelkedés, valamint a szabadosok, illetve az újjgazdagok térhódítása és gőgje, s az idegenek kizárólag e kontextusban jelennek meg az 1. szatírában, viszont nem kizárólag idegenek jelennek meg ebben a kontextusban. A hátrányos megkülönböztetés vádja tehát emiatt nem érheti a narrátort, aki semmilyen szempontból nem tesz különbséget közöttük, leszámítva a származásuk megemléztetését – három alkalommal a programvers több mint húsz különböző célpontja közül.¹² Az 1. szatíra narráto-

⁹ Éppen ezért nem minden, idegeneket említő iuvenalisi szakasz releváns a vizsgálat szempontjából. A 8. szatíra 32–34. sorában például nem fedezhető fel azon túlmutató tartalom, hogy az *aethiops*ok bőre fekete; ez pusztá ténymegállapítás kirekesztés, félelem, gyűlölet, irigység stb. megjelenése nélkül.

¹⁰ „míg a nílusi aljanép fia, Crispinus, e canopusi rabszolga [vagy: Canopus szülötte] izzadó ujján akkora nyári gyűrűt forgat, hogy ha csak egy kicsivel is nagyobb lenne, már el se bírná az ékkő súlyát...” A *verna* szó kettős értelmű.

¹¹ „Csakhogy a szabados előbb áll a sorban. »Én voltam itt előbb« – mondja – »Mégis miért félnék, miért tétováznék megvédeni a helyem? Lehet, hogy az Euphrates mellett születtem én« [...] ő, ki a minap még fehér lábbal érkezett a városba.”

¹² Az 1. szatíra központi szakasza (1, 22–146) célpontjainak felsorolásában dőlttel az alacsony sorból felemelkedőket, aláhúzással a bizonyosan idegen származásúakat, míg

rának xenofóbiáját rendre Crispinus és a syriai parvenü rabszolgamúltjának említésével illusztrálják, ez esetben azonban nem feledkezhetünk meg a kontextusról: míg mai környezetben a rabszolgaság említése egy színesbőrű személlyel kapcsolatban nagyon durva rasszista megnyilatkozásnak minősül, egy rabszolgatartó társadalomban ez nem több pusztán tényközlésnél az egykori és a jelenlegi társadalmi helyzet közti különbség kiemelésére. E ponton érdemes idézni a programvers harmadik, egyben utolsó, idegent említő szöveghelyét:

triumphales, inter quas ausus habere
nescio quis titulos Aegyptius atque Arabarches,
cuius ad effigiem non tantum meiere fas est. (1, 129–131)¹³

A triumphusi szobrok között feltűnő Tiberius Iulius Alexanderrel kapcsolatban Iuvenalis nem egyszerűen egyiptomi származását említi meg,¹⁴ hanem szükségesnek érzi hozzátenni, hogy egykoron vámtisztviselő volt – amely önmagában nem alacsony rang, de a távolsága a *triumphatortól* hasonlóan nagy, mint a borbély és a gazdag parvenü közt a satíra elején,¹⁵ azaz a narrátor itt ismét az egykori és a jelenlegi státusz közötti különbséget hangsúlyozza.

félkövérrel a kontextus alapján egyértelműen római személyeket jelöltem: a nőszülő eunuch; **a vadászó Mevia**; *a gazdaggá lett egykori borbély*; *Crispinus*; **Matho, az ügyvéd**; a hatalmas barát feljelentője; **Proculeius és Gillo, a selyemfiúk**; az árva fiú áruba bocsátója; akit hiába ítélték el; **Marius Priscus** (utóbbi kettő esetlegesen azonos lehet); **a felesége hűtlenségéből hasznót hajtó férj**; **az örökségét lovaira fecserlő ifjú**; *a hamisító*; **a méregkeverő matrona**; a kapzsi meny, s az őt elcsábító após; az erkölcstelen menyasszonyok; **az ifjú csábító**; a szerencsejátékos; **a zsugori patrónus**; *a szíriai újjagdag*; a sportula-csaló; *Tiberius Iulius Alexander*; **a falánk patrónus**.

¹³ „a hadvezérek dicső szobrai, melyek közt nem szégyellte saját feliratait is megjeleníteni az az egyiptomi senki, valami vámtisztviselő, akinek képmását nem csak levizelni kellene...”

¹⁴ Ráadásul egyiptomi zsidó származású volt, ám utóbbit Iuvenalis nem említi, ami ellentmondani látszik a szerzővel kapcsolatban szintén alkalmazott antiszemita jelzőnek, ld. pl. SEVENSTER (1975: 53–54), GAGER (1985: 64–65).

¹⁵ 1, 24–25: *patricios omnis opibus cum provocet unus / quo tondente gravis iuveni mihi barba sonabat...* – „míg minden előkelőt lekörözhet vagyonával az, ki egykor kemény, sercegő szakállam nyírta...” A vitatott szövegkritikai státuszú sorok eredetisége mellett érvel többek között COURTNEY (1980: 90), BRAUND (1996: 82) és KEANE (2006: 128–129).

Az idegenekkel szembeni kritikus hangvétel Iuvenalis több más szatírájában is együtt jelenik meg a rómaiak elleni támadással: tetteik csupán részét, de semmiképp sem eredőjét képezik Róma vélt vagy valós bűneinek. Példaként említhetjük a 3. szatíra bevezetőjét, ahol Egeria völgyének megszenteltségtelenítéséért részben az ott lakó zsidók tehetők felelőssé, de a háborítatlan természetet nem ők fertőzték meg mesterséges díszítőelemekkel;¹⁶ vagy a 14. szatírárt, ahol a (rendszerint káros) szülői hatások bemutatása során említi a zsidó szülők által mutatott példát:

quidam sortiti metuentem sabbata patrem
 nil praeter nubes et caeli numen adorant,
 nec distare putant humana carne suillum,
 qua pater abstinuit, mox et praepudia ponunt;
 Romanas autem soliti contemnere leges
 Iudaicum ediscunt et servant ac metuunt ius,
 tradidit arcano quodcumque volumine Moyses:
 non monstrare vias eadem nisi sacra colenti,
 quaesitum ad fontem solos deducere verpos. (14, 96–104)¹⁷

Noha a zsidó gyermekek apjuktól örökölt vallásáról és szokásairól nem épp hízelgően nyilatkozik a narrátor, ez csupán egy példa a versben a szülői befolyásolásra – és messze nem a legrosszabb. Azaz itt sem állítja be az idegent rosszabbnak a rómainál, s bár tudatában van az idegen

¹⁶ 3, 13–20: *nunc sacri fontis nemus et delubra locantur / Iudaeis, quorum cophinus fenumque supellex / [...] in vallem Egeriae descendimus et speluncas / dissimiles veris. quanto praesentius esset / numen aquis, viridi si margine cluderet undas / herba nec ingenuum violarent marmora tofum.* „most kosarukban szénát hordó zsidók bérlik a szent forrás ligetét és templomait [...]. Itt ereszkedtünk le Egeria völgyébe, a valóditól elütő barlangokhoz. Ó, mennyivel erősebben éreznénk a víz isteni mivoltát, ha zöld növény szegélyezné habjait, s nem gyalázná márvány az őshonos tufát!”

¹⁷ „Egyeseknek a szabbatot félő szülő jut, ők csak a felhőket s az ég istenét tisztelik, egy nekik az emberhússal a sertése, mit apjuk sem evett, s előbőrüktől is megválnak; félre szokták dobni a római törvényeket, csak a zsidó jogot ismerik, őrzik, félik, s amit Mózes titkos könyvében rájuk hagyott. Csak azt igazítják útba, ki ugyanazokat a szentségeket tiszteli, mint ők, s a forráshoz egyedül a körülmetélteket vezetik el.”

különbözőségének, nincs utalás arra, hogy ne lenne helye Rómában.¹⁸ A zsidó vallást illetően viszont nehéz nem észrevenni a gúnyt e sorokban: miközben hipotézisem szerint a iuvenalisi narrátort a definíció szerinti xenofóbia nem jellemzi, vallási intoleranciája szembetűnő. Csakhogy ez morális okokra vezethető vissza. A satírákból ugyanis határozott összefüggés rajzolódik ki Róma erkölcsi hanyatlása és a tradicionális római vallás háttérbe szorulása között,¹⁹ de ezért az idegen kultuszokat magukkal hozó keletiek csak részben tehetők felelőssé. Iuvenalis a rómaiak felelősségét sem hallgatja el, elég csupán a 6. satírában a Pudicitia (a Szemérem) oltára mellett orgiát rendező, majd a kultuszszobrot levizelő római nőket említeni (6, 306–313), vagy Bona Dea szertartásának leírását a satíra ezt követő szakaszában.

E költeményben a narrátor négy ízben hivatkozik idegenekre. A római nők végeláthatatlan bűnlajstromának ismertetése során egy júdeai vérfertőzéstörténetet említ, egyúttal a 14. satírához hasonló módon gúnyolódik a zsidó valláson:

hunc dedit olim
barbarus incestae gestare Agrippa sorori,
observant ubi festa mero pede sabbata reges
et vetus indulget senibus clementia porcis. (6, 157–160)²⁰

Bár e szavak távolról sem hízelgőek, a közel 700 soros satíra számos részletesen bemutatott esete között a narrátor csak mintegy mellékesen hivatkozik erre a történetre, s ismét elmondható: annak szereplőit semmilyen módon nem állítja be rosszabbnak a rómaiaknál. A 6. satíra más helyein, ahol idegenekről esik szó, említésük pusztán eszközként szolgál a római asszonyok elleni invektívában. Így a 185–199. sorban a görög

¹⁸ Hasonlóképpen a 8. satíra 159–162. sorában említett *syrophoenix* hízelgő vétke nem teszi őt rosszabbá a rómaiaknál, hiszen az *adulatio* a iuvenalisi Róma egyik központi motívuma, a rómaiak és idegenek közös bűne.

¹⁹ Ld. pl. GELLÉRFI (2018: 176–178). A 2. satíra 110–116. és a 6. satíra 511–516. sorában a narrátor szintén morális alapon támadja az idegen eredetű kultuszokat.

²⁰ „A barbár Agrippa ezt ajándékozta egykoron vérfertőző testvér-szerelmének, hogy viselje ott, ahol a király mezítláb üli meg a szombat ünnepét, s ősi kegyesség engedi a disznókat megöregedni.”

nyelvet és hajviseletet imitáló matróna a célpont, s nem a görögség; az 526–555. sorban a római nőkre hatást gyakorló zsidó és egyéb keleti valóságok és hiedelmek helyett a pénzt ezekre pazarló feleség ellen irányul az invektíva; míg a 600. sor azon megjegyzése, hogy ha szülne a nő, talán fekete bőrű gyereket szülne, a szatírában ostorozott kéjvágy mellett azért épp egy *aethiops*-ot említ, mert így további magyarázat nélkül is egyértelmű a félrelépés az újszülött bőrszíne miatt.

A xenofóbia fogalmának egyik központi eleme, a félelem kapcsán két narrátori megnyilatkozást kell megemlítenünk. A 8. szatírában a provinciákról szólva hangzik el csípős megjegyzés a csupasz lábú puhány görögöket illetően, de a kontextus nem negatív: a narrátor lényegében nem mást állít, mint hogy e provinciákban jóval kevesebb problémát okoznak majd a helyiek a helytartók számára, mint máshol (8, 112–117), azaz a félelem motívuma nem jelenik meg e passzusban (sőt, voltaképpen ennek ellenkezőjéről van szó), ahogyan a gyűlöleté sem, következésképp, bár e megjegyzés gúnyos és csípős, nem jellegzetesen xenofób. A később tárgyalandó 15. szatírán kívül csupán egyetlen narrátori megszólalásban jelenik meg az idegentől való félelem motívuma, az 5. szatírában két idegen származású rabszolga külsejének összehasonlításában:

tibi pocula cursor

Gaetulus dabit aut nigri manus ossea Mauri
et cui per mediam nolis occurrere noctem,
clivosae veheris dum per monumenta Latinae.
flos Asiae ante ipsum... (5, 52–56)²¹

E megszólalást azonban kontextusában kell értelmeznünk: az afrikai származású rabszolga ijesztő külleme a szatírában ábrázolt lakomán nyújtott két különböző ellátás közötti kontrasztot erősíti. Ha a iuvenalisi narrátor politikai korrektségét vizsgálánk – amely fogalom meggyőződésem szerint értelmezhetetlen antik kontextusban –, e szavak igen erős érvként szolgálhatnak ellene; csakhogy mivel e szakasz (és az 5. szatí-

²¹ „Egy gaetuliai kengyelfutó nyújtja át poharad vagy egy fekete maurus csontos keze, akivel nem szívesen futnál össze az éj közepén a meredek Latina síremlékei közt utazva. Előtte viszont Ázsia virága áll...”

ra egésze) a két központi karakter, Virro patrónus és kliense, Trebius lakomája közötti kontrasztra fókuszál,²² ezzel illusztrálva a római *clien*-sek megalázó helyzetét, a két idegen származású rabszolga összehasonlítását csupán retorikai eszköznek tekinthetjük, s nem xenofób támadásnak. S azt is érdemes megemlíteni, hogy más szakaszokban (pl. 6, 219–224; 14, 15–22) Iuvenalis narrátora erős empátiát mutat az ábrázolt rabszolgák irányába.

A xenofóbia vádja Iuvenalisszal szemben azonban elsősorban nem az eddig tárgyalt szakaszokban gyökerezik, hanem két hosszú monológban: a 3. satíra Umbricius-beszédében (ld. később) és a 15. satíra narratori elbeszélésében, amely egy egyiptomi helyi konfliktust ír le. Ez utóbbi költemény kőkemény invektíva az egyiptomiak ellen, de semmiképp sem irracionális, hiszen minden támadás két okból fakad, s mindkettő a morálisban gyökerezik. A narrátor invektívája egyfelől az egyiptomi vallás és az ahhoz kapcsolódó hiedelmek ellen irányul (pl. 15, 1–3), ami – ahogyan fentebb is utaltam rá – a iuvenalisi satírákban mindig szorosan összefügg a morállal, míg a satíra központi témáját szolgáltató kannibalizmust illetően²³ ez magától értetődő. S azt is fontos hangsúlyozni, hogy az életmű tizenhat darabja közül ez az egy fókuszál idegenekre, míg a másik tizenöt a rómaiak bűneit állítja reflektorfénybe.

A iuvenalisi satírák idegeneket említő narratori megnyilvánulásaiból, s azoknak a rómaiakról szóló szakaszokkal való egybevetéséből nem egy xenofób elbeszélő rajzolódik ki. A Városban élő idegenek olykor eszközként szolgálnak a rómaiak romlottságának ábrázolására, máskor pedig, ha támadja is őket, csak olyan dolgok miatt teszi, amiket rómaiak is elkövetnek, s származásuk megemlítésén túl nem tesz különbséget a rómaiak és az idegenek között – kissé sarkítva akár úgy is fogalmazhatunk, hogy ilyenformán az általa mindenkor bűnös városként ábrázolt Róma szerves részének tekinti őket, szemben a 3. satíra

²² A témához ld. GELLÉRFI (2019: 195–202).

²³ Pl. 15, 77–81: *labitur hic quidam nimia formidine cursum / praecipitans capiturque. ast illum in plurima sectum / frusta et particulas, ut multis mortuus unus / sufficeret, totum corrosus ossibus edit / victrix turba...* – „egyikük a pániktól túl gyorsan szalad, elesik, és elfogják. Rengeteg falatra, apró darabokra tépik, hogy sokaknak jusson az egyetlen halottból! A győztes csürhe a csontjairól rágja le a húsát...”

központi karakterével, Umbriciusszal. A narrátor nem utal arra, hogy ezeknek a személyeknek ne lenne helye Rómában, szavaiban egyetlen mellékes megjegyzéstől eltekintve nem jelenik meg az idegenektől való félelem motívuma, nem helyezi őket a rómaiaknál alacsonyabbra, s a korábban említett valláson kívül az idegenekkel együtt érkező szokások káros mivoltáról sem beszél.

Sőt, két szatírában a szexuális szabadosság kapcsán egyenesen ennek ellenkezőjéről olvashatunk! A 2. szatíra zárlatának tanúsága szerint a Keletről, egészen pontosan Armeniából érkező Zalaces és társai Rómában válnak igazán erkölcstelenné, s ezt viszik haza magukkal, míg egy xenofób beszélőtől azt várhatnánk, hogy a szatírában ábrázolt jelenségek terjedéséért a keletieket teszi majd felelőssé.

aspice quid faciant commercia: venerat obses,
hic fiunt homines. nam si mora longior urbem
induerit pueris, non umquam derit amator.
mittentur braciae, cultelli, frena, flagellum:
sic praetextatos referunt Artaxata mores. (2, 166–170)²⁴

Hasonlóképpen a 6. szatírában Eppia viszi magával Róma feslettségét Egyiptomba:

nupta senatori comitata est Eppia ludum
ad Pharon et Nilum famosaque moenia Lagi
prodigia et mores urbis damnante Canopo. (6, 82–84)²⁵

Ez utóbbi gondolatok aligha jellemzőek egy xenofób személyre, egyúttal teljességgel elképzelhetetlenek lennének a 3. szatíra *interlocutorától*, azaz

²⁴ „Nézd, ez a kereskedelem hatása! Túszként érkeztek, itt felnőnek. Ha több idejük jut a rómaiságot magukra öltetni, e fiúkák sosem lesznek híján szeretőnek. Nem kell nekik nadrág, kés, zabla és ostor: így viszik haza a bíborszegélyű erkölcsöket Artaxatába.” Vö. pl. CROMPTON (2003: 105): “Given his xenophobia, one might expect Juvenal to blame these alarming new tendencies on foreign influences, but he finds the source of the ‘plague’ in Rome itself. Rome, he thinks, will infect the barbarians.”

²⁵ „Bár szenátor felesége volt, Eppia egészen Pharusig, a Nílusig és Lagus hírhedt falaiig követte a gladiátorokat – még Canopus is átkozta Városunk förtelmes erkölceit.” Továbbá e szatíra 64–66. sora is értelmezhető úgy, hogy e téren a görögöknek is van mit tanulniuk Rómában, vö. pl. COURTNEY (1980: 270–271).

fiktív beszélgetőpartnerétől, Umbriciustól. A saját sikertelenségétől megcsömörlött idős *cliens* 300 soros monológjában magyarázza döntését, hogy végleg elhagyja Rómát: indokai közt kiemelt helyen szerepel a városát elárasztó nagyszámú idegen – nem véletlen, hogy a bevezetőben idézett, Iuvenalist xenofóbnak bélyegző szerzők jelentős része Umbricius monológjára koncentrált elemzésében, ahogy Sherwin-White is a 3. szatírárt tárgyalja a császárkori faji előítéletekről írott monográfiájában.²⁶ Csakhogy különbséget kell tennünk a narrátor és *interlocutora* között: a városból csalódottan távozó férfit a költő narrátorától eltérő tulajdonságokkal ruházza fel,²⁷ s többek között az idegenekhez való hozzáállás is megkülönbözteti őket.

Umbricius ugyanis a narrátorral ellentétben kirekeszti az idegeneket a közösségből, „mi”-re és „ők”-re bontva Róma társadalmát (pl. 3, 92–93), becsmérő megjegyzéseket tesz rájuk, még hozzá kollektíven, így például az akhájok *faex*áról, azaz söpredékéről beszél, s úgy érzi, Róma elvesztette identitását az idegenek érkezése következtében, ezért otthontát „görög városnak” nevezi:

quae nunc divitibus gens acceptissima nostris
et quos praecipue fugiam, properabo fateri,
nec pudor obstat. non possum ferre, Quirites,
Graecam urbem. quamvis quota portio faecis Achaei? (3, 58–61)²⁸

Umbricius megvetően beszél az idegen kultúráról, az Orontes folyó által hozott *faex* összetevőinek sorában a keletiek szokásait, nyelvét, zenéjét és hangszereit, valamint a prostituáltakat is megemlíti – bár a szatíra egy későbbi szakaszából (3, 133–136) kiderül, hogy csak a keleti származású örömlányok vannak ellenére...

iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes
et linguam et mores et cum tibicine chordas
obliquas nec non gentilia tympana secum

²⁶ SHERWIN-WHITE (1967: 71–76).

²⁷ Erről ld. GELLÉRFI (2018: 225–232).

²⁸ „Hogy mostanság itt melyik népet kedvelik a legjobban a gazdagok? Hogy kiktől menekülök különösképpen? Megmondom én mindjárt, nem szégyellem! Nem bírom már elviselni, polgárok, e görög várost! Mégis mennyi akháj söpredék jön még ide?”

vexit et ad circum iussas prostare puellas.
ite, quibus grata est picta lupa barbara mitra. (3, 62–66)²⁹

A javakért vívott küzdelem, a Wimmertől idézett xenofóbia-értelmezés központi eleme szintén fontos szerepet kap Umbricius beszédében, sőt az egész monológot ezzel a problémával kezdi:

artibus honestis
nullus in urbe locus, nulla emolumenta laborum,
res hodie minor est here quam fuit atque eadem cras
deteret exiguis aliquid... (3, 21–24)³⁰

A narrátor megszólalásaival ellentétben Umbricius beszédében a görögök, egyiptomiak és keletiek nem a rómaiakhoz hasonlóan bűnősként jelennek meg, hanem behatoló hódítókként, az erkölcsi és gazdasági krízis fő előidézőiként. Monológját következetlen és igazságtalan gondolatok szövik át, mert elvakítja a gyűlölet mindenkivel szemben, aki nem római; utóbbi fogalmat pedig különösen szűken határozza meg: számára csak azok lehetnek igazi rómaiak, akik római szülőktől születtek Rómában.³¹ Ám ezeket a nézeteit a narrátor nem osztja.

Ha van létjogosultsága a modern xenofóbia-fogalom használatának ókori kontextusban, akkor Iuvenalis életművét vizsgálva azt Umbriciusra alkalmazhatjuk teljes joggal, szemben a satirikus narrátorral, és természetesen szemben a költővel. Ez egy újabb szempont, ahol egyértelmű különbséget kell tennünk a narrátor és Umbricius között, aki semmiképp sem tekinthető Iuvenalis alteregójának,³² ahogyan azt egyes ér-

²⁹ „A szír Orontes már rég belefolyt a Tiberisbe, s idehordta a nyelvet, a szokásokat, a rézsútos húrokat a fuvolással, sőt az ottani kézidobot is, a cirkusz mellé pedig prostituáltakat állított. Hajrá, menjetek mind, kiknek a barbár szuka meg a festett kendője tetszik!”

³⁰ „Ebben a városban már nincs helye a tisztességes mesterségeknek! A munkád nem fizetik meg, a vagyonod ma kisebb, mint tegnap, holnap meg még tovább kopik...”

³¹ BRAUND (1996: 233–234) Umbricius „sötét oldalát” WINKLER (1983: 220–223) értelmezésére támaszkodva mutatja be, s STALEY (2000: 87) szintén e szemszögből közelíti meg a karaktert. HARDIE (1998: 248–249) arra is rámutat, hogy Umbricius nem lát át bizonyos történeti összefüggéseket, ami szintén xenofóbiájára vezethető vissza.

³² Erről részletesen ld. GELLÉRFI (2018: 225–249).

telmezők javasolták.³³ Umbricius egy összetett alak, akitől a költő távol-ságot tart. Bár magát a hagyományos római értékek hordozójaként tűn-teti fel, éppúgy magában hordozza a hanyatló Róma esszenciáját. A 3. satírában ugyanis Iuvenalis Róma hibáinak és bűneinek ábrázolására két eszközt alkalmaz: egy részüket Umbricius monológiájában bemutatja, más részüket viszont saját maga testesíti meg. Megalapozottan feltéte-lezhetjük, hogy e szövegben Iuvenalis szándékosan jelenít meg egy szűklátókörű idegengyűlölőt, következésképpen annak igazolásához, hogy Iuvenalis nem nevezhető xenofób költőnek, furcsamód a gyakran épp ennek bizonyítékául szolgáló Umbricius xenofóbiája jelent fontos adalékot.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON 1970 W. S. ANDERSON, *Lascivia vs. ira: Martial and Juvenal*, California Studies in Classical Antiquity, 3 (1970), 1–34.
- BOND 1979 R. P. BOND, *Anti-feminism in Juvenal and Cato*, in: C. Deroux (ed.), *Studies in Latin Literature and Roman History*, Brüsszel, 1979, 418–447.
- BRAUND 1990 S. H. BRAUND, *Umbricius and the Frogs (Juvenal, Sat. 3.44–5)*, The Classical Quarterly, 40 (1990), 502–506.
- BRAUND 1996 S. M. BRAUND (comm.), *Juvenal: Satires, Book I*, Cambridge, 1996.
- BRAUND 2004 S. M. BRAUND (ed.), *Juvenal and Persius*, Cambridge MA, 2004.
- COURTNEY 1980 E. COURTNEY, *A commentary on the Satires of Juvenal*, London, 1980.
- CROMPTON 2003 L. CROMPTON, *Homosexuality & Civilization*, Cambridge MA, 2003.
- FONE 2000 B. R. S. FONE, *Homophobia: A History*, New York, 2000.
- FRUELUND JENSEN 1986 B. FRUELUND JENSEN, *Martyred and Beleaguered Virtue: Juvenal's portrait of Umbricius*, *Classica et Mediaevalia*, 37 (1986), 185–197.
- GAGER 1985 J. G. GAGER, *The Origins of Anti-Semitism: Attitudes toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity*, Oxford, 1985.
- GELLÉRFI 2018 GELLÉRFI G., *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis satíráiban*, Budapest, 2018.
- GELLÉRFI 2019 G. GELLÉRFI, *Epic Meals: Who should read Epic Poetry in Rome?*, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, 55 (2019), 195–202.

³³ A legfontosabb Umbricius-elemzések: MOTTO-CLARK (1965: 267–276), ANDERSON (1970: 13–33), LAFLEUR (1976: 383–431), FRUELUND JENSEN (1986: 185–197), BRAUND (1990: 502–506), SARKISSIAN (1991: 247–258), STALEY (2000: 85–98).

- GEUE 2013 T. GEUE, *Biagio Santorelli, Giovenale, Satira IV: introduzione, traduzione e commento (Rev.)*, Bryn Mawr Classical Review 2013.01.21. URL: <http://bmcr.brynmawr.edu/2013/2013-01-41.html>, 2024. 09. 10.
- GREEN 1972 P. GREEN, *Juvenal and his Age*, in: *The Shadow of the Parthenon*, Berkeley – Los Angeles, 1972, 216–267.
- HARDIE 1998 A. HARDIE, *Juvenal, the Phaedrus, and the Truth about Rome*, *The Classical Quarterly*, 48 (1998), 234–251.
- HOPMAN 2003 M. HOPMAN, *Satire in Green: Marked Clothing and the Technique of Indignatio at Juvenal 5.141–45*, *American Journal of Philology*, 124 (2003), 557–574.
- IDDENG 2000 J. W. IDDENG, *Juvenal, satire and the persona theory: some critical remarks*, *Symbolae Osloenses*, 75 (2000), 107–129.
- ISAAC 2004 B. ISAAC, *The Invention of Racism in Classical Antiquity*, Princeton, 2004.
- KEANE 2006 C. KEANE, *Figuring Genre in Roman Satire*, Oxford, 2006.
- KNOX–MCKEOWN 2013 P. E. KNOX – J. C. MCKEOWN, *The Oxford Anthology of Roman Literature*, Oxford, 2013.
- LAFLEUR 1976 R. A. LAFLEUR, *Amicitia and the Unity of Juvenal's First Book*, *Illinois Classical Studies*, 4 (1976), 158–177.
- MOTTO–CLARK 1965 A. L. MOTTO – J. R. CLARK, *Per iter tenebriosum: The Mythos of Juvenal 3*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 96 (1965), 267–276.
- SARKISSIAN 1991 J. SARKISSIAN, *Appreciating Umbricius: The Prologue (1–20) of Juvenal's Third Satire*, *Classica et Mediaevalia*, 42 (1991), 247–258.
- SEVENSTER 1975 J. N. SEVENSTER, *The Roots of Pagan Anti-Semitism in the Ancient World*, Leiden, 1975.
- SHERWIN-WHITE 1967 A. N. SHERWIN-WHITE, *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge, 1967.
- STALEY 2000 G. A. STALEY, *Juvenal's Third Satire: Umbricius' Rome, Vergil's Troy*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 45 (2000), 85–98.
- TENNANT 1999 P. M. W. TENNANT, *Mask or mirror? A study of Juvenal's Satires as a reflection of authorial personality and perspective*, PhD Diss., University of Natal, 1999.
- WATTS 1976 W. J. WATTS, *Race Prejudice in the Satires of Juvenal*, *Acta Classica*, 19 (1976), 83–104.
- WIMMER 1997 A. WIMMER, *Explaining Xenophobia and Racism: A critical review of current research approaches*, *Ethnic and Racial Studies*, 20 (1997), 17–41.
- WINKLER 1983 M. M. WINKLER, *The Persona in Three Satires of Juvenal*, Hildesheim – Zürich – New York, 1983.

Foreigners in Greek Rome – Xenophobia in the Juvenalian Satires

The word 'xenophobia' is frequently found in the scholarship on Juvenal's Satires, in relation to the content and the narrator of the poems as well as to the poet himself. Although the use of this term may seem anachronistic in an ancient context, the examination of the question is justified by its large number of occurrences in the relevant literature and the fact that one satire does include a figure who bears the main characteristics of xenophobia – however, this is not the narrator of the satires, but the central figure of Satire 3, the interlocutor called Umbricius. In my paper, I present the arguments suggesting that, unlike the narrator (and, of course, the poet), it is Umbricius who can be rightly labelled xenophobic in Juvenal's poems.

Keywords: Juvenal, satire, xenophobia